

МСТЮОПМЯ 1955

СЪДЪРЖАНИЕ

ТЕМА НА БРОЯ: ТОЛЕРАНТНОСТТА В ОБРАЗОВАНИЕТО ПО ИСТОРИЯ

<i>Цветана Георгиева</i> – История, демократични ценности и толерантност.....	1
<i>Мария Радева</i> – Втори симпозиум по въпросите на образованието.....	9

НАУЧНИ ОСНОВИ НА ИСТОРИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

<i>Борислав Гаврилов</i> – Монархията и създаването на „модерна държавна система“ в Западна Европа	20
---	----

ДИСКУСИЯ

<i>Ваня Рачева</i> – Въпросителни около политическата дейност на Софроний Врачански	31
--	----

КАЛЕНДАР

<i>Илчо Димитров</i> – Академик Димитър Косев – ученият, учителят, българинът.....	41
---	----

КОНСУЛТАЦИИ

<i>Красимира Табакова</i> – БРСДП(о) – за конфедерация или федерация	48
--	----

ЗА ВАШАТА БИБЛИОТЕКА

<i>Йордан Шопов</i> – Едно полезно изследване	59
<i>Валери Колев</i> – Новите очерци по българска история 1918–1948	60
<i>Тодор Мишев</i> – Две тетрадки в помощ на учители и ученици	63

ВЪПРОСИТЕЛНИ ОКОЛО ПОЛИТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

Ваня Рачева

Ограниченият обем на материала не позволява историографски преглед на становищата и оценките за цялостната дейност на Софроний Врачански през т.нар. букурещки период (1803–1813) от неговия живот. Ще отбележа само, че с трайното му отсядане в Букурещ се свързва организирането на дипломатическата мисия на Иван Замбин и Атанас Некович в Петербург, които той упълномощава едва в 1808 г. да работят за руското покровителство над българския народ. Кръгът около Софроний достига до идеята за „тесен военно-политически съюз“ с Русия като условие за успешно решаване на българския въпрос. Изява на Букурещкия политически център е и молбата от 29. 05. 1811 г. до главнокомандващия Дунавската армия генерал М. И. Кутузов. В нея се обосновават исканията на българската буржоазия за „полуавтономна българска държава“ в границите на Руската империя.

По-внимателното запознаване с някои от основните изследвания, посветени на политическата дейност на Софроний Врачански, поставя читателя пред противоречиви тълкувания и недокрай изяснени въпроси. Софроний е интересна и трудна за характеризиране личност и понякога предварително приписваните му цели и убеждения усложняват обясняването на неговите действия.

Предлаганата статия е опит да се потърси отговор на три проблема:

първо – кога и как Софроний Врачански се включва в опитите за поставяне на българския въпрос;

второ – доколко дипломатическата линия на централната османска власт за решаване на възникналите конфликти, изразявана чрез владетелите на Дунавските княжества и Цариградската патриаршия, влияе върху врачанския епископ;

трето – в каква степен руската политика и практически действия спрямо българския народ са фактори при политическите изяви на Софроний Врачански.

Тези въпроси не могат да се разглеждат откъснато от престоя на Иван Замбин и Атанас Некович в руската столица. Около организирането на тяхната мисия, която според повечето изследователи още от 1804 г. има дипломатически характер, съществува неяснота. Едно подреждане на познатите факти дава частичен отговор на проблема за началото на политическата активност на Софроний.

Съществуват сигурни сведения за активизирането на руската мисионерска дейност в Османската империя от началото на XIX в. Допустимо е това да е повлияло върху желанието на Замбин и Некович да потърсят убежище извън държавата на султана точно в момент, когато липсата на сигурност ограничава стопанската им инициатива. Те възнамерявали вероятно още в 1801 г. (след опожаряването на Враца и Тетевен от кърджалиите) да се преселят в Новорусийския край. Там на славянските заселници се дарявали държавни земи, предоставяли им се редица данъчни облекчения. Към тази политика на императрица Екатерина II (1762–1796) се връща император Александър I (1801–1825), който на 5. 01. 1802 г. разрешава на руското

правителство да наема търговски кораби за превоз на български заселници. Същевременно преминаването на българи през Влашко и Молдова в Русия е ограничено поради съществуващите договорни отношения с Османската империя. Инструкциите до консулите в Дунавските княжества завършват с показателното пояснение внушенията за преселване да не дават повод за подозрение както у Портата, така и у самите правителства на двете княжества (22, с. 513). През есента на 1803 г. Портата нарежда на владетелите на Влашко и Молдова да върнат всички бежанци обратно; от своя страна молдовският княз Александър Мурузи (до септември 1802) се разпорежда да се удвоят пограничните с Русия кордони. При тази сложна обстановка Замбин и Некович, смятам, логично са предпочели да останат в Дунавските княжества, където съществуват добри условия за активни стопански връзки с отвъддунавските българи.

Поради търговските си занимания двамата вероятно не отсядат само в Букурещ. Косвено това се потвърждава от запазената кореспонденция на Замбин, която показва завидна за съвременниците му осведоменост върху състоянието на Княжествата, северозападните български и сръбските земи. Възможно е двамата българи, известни на генерала от кавалерията Горич „със склонността си да работят за общата полза“, да са развивали и друга дейност. Още повече, че по-късно, в Петербург, те ще мотивират по интересен начин желанието си да получат земя: „по нашата молба... да заемем по *способности* (курсивът мой – В. Р.) земя в Крим съгласно височайшия манифест от 22. 07. 1793 г. и последвалите го укази“ (16, с. 46). Впечатлен от срещата със Замбин и Некович, в края на 1804 г., генерал Горич предлага след като бъдат материално подкрепени, те да се върнат във Влашко и Молдова със задача да информират руското правителство за настъпващите политически промени там (16, с. 45). Това е позната практика на всички чужди консули в Османската империя, а фактът подкрепя горното твърдение.

Като престояват в Дунавските княжества до есента на 1804 г., Замбин и Некович се убеждават, че подобрене в положението на българите може да настъпи с помощта на руския император. Тук те стават свидетели на опитите на Русия да разшири своето влияние чрез поредното руско-турско съглашение от 1802 г. В основата на това споразумение, според което управителите на Княжествата се назначават за срок от седем години, а Портата няма право да ги сменя без съгласието на Русия, влизат молбите на влашките боляри и духовни лица до руското правителство (22, с. 297, 323, 348–350, 356–376). Едно сравнение между Прошението на Замбин и Некович от март 1806 г. (16, с. 46) и Пълномощното от 1808, подписано от Софроний, но съставено от Замбин, с Прошение на молдовските боляри до Александър I от януари 1802 г. (22, с. 349–350) сочи влиянието на политическата обстановка в Дунавските княжества върху последвалата политическа дейност на двамата българи. Съпоставката на текста на цитираните документи, смятам, показва смислова и структурна близост и навежда на мисълта, че Замбин е познавал добре този молдовски документ.

Със специален указ от 20. 02. 1804 г. император Александър I потвърждава вече даруваните облекчения за заселване в Русия. Половин година по-късно Замбин и Некович пристигат в Петербург. Скоро обаче в първоначалните им намерения – след като получат земя за заселване да „продължат да работят по дела общополезни“ – настъпва промяна. Изследователите на мисията сочат влиянието на пребиващата в Петербург сръбска депутация, като изтъкват съвпаденето по време. Безспорно, въздействие има, но е необходимо да се конкретизират измеренията му.

Сръбските „народни избраници“ са упълномощени на 28. 08. 1804 г. от „целия сръбски народ“ да работят по свое усмотрение за руската помощ с „Властително пълномощно“, подпечатано и подписано от името на сръбските първенци (9, с. 44–46). Руските консули в Дунавските княжества съветват сръбските представители да продължат за Петербург като руски търговци, за да избегнат „всякакво подозрение

и разпити от страна на румънските власти“ (9, с. 21, 47, 50). Едва в лично писмо до влашкия княз Константин Ипсиланти от 3. 11. 1804 г. руският посланик в Цариград Италински обяснява, че не недоверието към влашкия владетел е причина за мълчанието по отношение депутацията. Като основание се изтъква утвърденият бюрократичен ред, изискващ координиране на дейността на руските консули в Букурещ и Яш с посолството в Цариград (9, с. 63). Подробностите около тайното изпращане на сръбските депутати в Русия показват, според мен, малката вероятност още същия месец двамата българи да са узнали за сръбската акция, за да предприемат своето пътуване само под нейно въздействие. Най-вероятно е и самият Софроний в Букурещ да е получил информация за организирането на сръбската депутация не по-рано от средата на септември, и то под формата на слухове. Отказът на Замбин и Некович да заемат дарената земя, както и подетите от тях действия, ме навеждат на мисълта, че вече в Петербург, при възможностите за по-широка информираност и при осъществяването на контакти с представители на руските правителствени среди, те научават за пребиваването на сръбската депутация. Сръбските пратеници им подсказват начина, по който те биха могли да потърсят възможности за подобряване положението на своите сънародници.

Ако следваме хода на събитията, ще видим, че очакванията на Иван Замбин и Атанас Некович да получат бързо необходимите „грамоти по дела общополезни“, не се оправдават. Близко двугодишните неуспешни опити да бъде осъществена връзка с техните сродници от Враца не могат да се обяснят само с „тамошните военни обстоятелства“ (16, с. 46). Отговорът очевидно трябва да се потърси в причините както за тяхното „мълчание“, така и в поведението на намиращия се в Букурещ Софроний. По-късното включване на Софроний Врачански в инициативата на двамата българи може да се поясни с политическите му възгледи по това време. Дейността на епископ Софроний в Букурещ след 1803 г., както и неговите и на семейството му контакти и познанства в Османската империя (12, с. 20) не са изследвани с оглед на изясняване политическата му еволюция.

Софроний става врачански епископ през септември 1794 г. Това събитие, съвпадащо с престоя му в Арбанаси, променя неговото обществено битие и дава възможност за нови социални контакти. Тук от 1792–1793 г. живее синът му Иван, търговец, „установил връзки с влиятелни турски сановници и с фанариотски дейци отсам и оттам Дунав“. Вероятно в Арбанаси Софроний затвърждава по-ранни и установява нови отношения с някои румънски болярски фамилии като Манолаки Бранковяно, Мурузи, Вькареску.

Интерес представляват и контактите, свързани с църковната и писателската дейност на врачанския епископ при Осман Пазвантоглу през т.нар. „Видинско пленничество“ (1800–1803). Румънският историк Николае Дура отбелязва „присъствието на епископ Софроний в Букурещ още през първата половина на 1802 г.“ – 17 февруари (23, с. 30). Същата година, но на 12 февруари, е регистрирано пребиваването на владиката от Враца „кир Софроние“ в „селата на окръг Илфов“ (18, с. 5). А първото упоменаване за ръкополагане в Букурещ от епископ Софроний Врачански е от 14. 02. 1802 г. (23, с. 31). По-ранни документи показват възможностите на влашките жители „свободно да търгуват и се преселват във владенията на Осман паша“. В изворите са отбелязани и контакти на „видинския гръцки епископ“ с „тукашния (букурещки – В. Р.) митрополит“ (22, с. 252, 301–302). Документът не уточнява името на епископа. Трябва да се отбележи обаче, че по това време духовно лице с такава титла във Видин е само Софроний. Обратното движение на османски поданици, с цел отсядане отвъд Дунав, вероятно е причина за издадения от султан Селим III (1789–1807) ферман от 16. 09. 1802 г., ограничаващ преминаването във Влашкото княжество с изключение на търговците със специално разрешение. Наличните сведения показват, че врачанският епископ е пресичал замръзналата река през зимата на 1802–1803 г. до Благовещение, въпреки султановата забрана. За

друго ръкополагане „епископът от Враца кир Софроний“ се връща във Влашко на 12. 02. 1803 г. (23, с. 31).

Посещенията в Княжествата могат да се свържат с книжовните занимания на врачанския епископ. Изказано е предположение, че след като завършил на 28. 05. 1802 г. първия Видински сборник, Софроний е занесъл ръкописа в Букурещ, може би с намерение да го отпечата. През 1802 г. в Сибиу в печатницата на Петър Барт излиза ново румънско издание на басните на Езоп и отпечатаната за първи път на румънски език средновековна повест за Синтип Философ. Същата година в румънската книжнина се появява и третото съчинение, включено във втория Видински сборник – част от съчинението на Амбросий Марлиан „Театрум политикум“ – у Софроний под заглавие „Философские мудрости“. Изброените факти дават основание за положителен отговор на въпроса на Стефана Таринска: „Познавал ли е Софроний наред с гръцките книги, от които превежда, и румънските преводи на същите произведения?“ (20, с. 189). Съдействие за това вероятно му е оказал и бившият игумен на манастира Мъркуца Калиник, с когото Софроний имал приятелство „от веhto време“.

Връзката между Софроний Врачански и Калиник, според мен, не е достатъчно изяснена. Не бива да се забравя посредническата роля на Калиник при контактите на Осман Пазвантоглу с руските представители във Влашко, от една страна, и Русия и Портата, от друга (8, с. 62; 16, с. 14; 22, с. 281, 382–384). Допустимо е Софроний да е добре запознат с тези отношения. В историческата литература съществува предположение, според което врачанският епископ участва с Калиник „в заговорническа мрежа“, която е формалният претекст за отсядането му във Видин. Известен е краят на Калиник, убит в 1806 г. от Осман паша при доказана връзка с въстанията сърби. Изворите обаче не позволяват документирането на такъв „заговор“ още в 1800–1803 г., неговата евентуална цел и насока. За разглеждания период приятелството между двамата вероятно е на чисто духовна основа.

Софрониевите пребивавания във Влашко през зимата на 1802–1803 г. съвпадат с преговорите, водени между Пазвантоглу и К. Ипсиланти по официалното ръкополагане на Калиник за видински епископ „от тукашния (букурещки – В. Р.) митрополит и епископ!“ (22, с. 445, 506). Това става през април 1803 г., само месец преди Софроний да напусне Видин. Княз К. Ипсиланти, който заема молдовския престол от март 1799 г. до юли 1801 г., а влашкия – от септември 1802 г. до август 1806 г., е зет на Вькареску. С тази фамилия Софроний е в близки отношения. По молба на угровлашкия митрополит Доситей Филитис в началото на 1804 г. Ипсиланти ще издайства освобождаването на Софроний Врачански от длъжността врачански епископ. Вероятно от 13. 11. 1802 г. датира и личното познанство на Софроний с „поселника Караджа, изпратен от княз Ипсиланти“ във Видин при Осман паша с мисия за взаимно доброжелателство (22, с. 445). Както пише самият Софроний в своето „Житие“, на път за окончателно установяване в Букурещ през 1803 г., той отсяда за двадесет дни в Крайова при тамошния „каймакамин Костаки Караджа“.

Историците омаловажават или пренебрегват връзките на епископа със семейството му. Ето някои малко известни факти относно софрониевите внуци (цитатите са по 11, виж и пос. лит.). Бъдещият Стефан Богориди пристига в Букурещ в Бейската академия „Свети Сава“ за началото на учебната 1793/1794 г., а през 1798 г., завършил вече, живее в Цариград. Атанас завършва през 1804/1805 г. и остава като преподавател в Букурещ до 1811 г. Княз на Влашко от 1793 до 1796 г. е Ал. Мурузи, у чието семейство в Цариград Стефан е взет за частен учител по френски език. Това покровителство му осигурява поста секретар на главния драгоман на флота. „Много е вероятно Стефан Богориди да е „младия Стефанаки“, който през 1805 г. заедно с Янко и Костаки Караджа и двете госпожи Сканави представят т.нар. партия на Ипсиланти в Цариград“.

Докато Иван Замбин и Атанас Некович правят неуспешни опити в 1804–1806 г. да се сдобият с пълномощни писма от Софроний, конфликтът в Белградския пашалък, започнал като акция в защита на централната власт, се задълбочава. Исканията на Първата сръбска скупщина в Остружица от 24. 04. до 3. 05. 1804 г., адресирани до руския посланик в Цариград за съдействие, се ограничават до изгонването на еничарите, разширяване привилегиите и руска гаранция за законовия порядък (5, с. 88–90; 9, с. 24–29). Задълбочаването обаче на Сръбското въстание принуждава Портата да потърси мирно решение чрез посреднически мисии на дунавските владетели. Интересно е да се установи доколко Софроний е запознат с политическата линия на Високата порта спрямо сръбското въстание.

През втората половина на юли и началото на август 1804 г. проведеният от К. Ипсиланти болярин Манолаки е в лагера на въстаниците. Със същата задача за решаване на конфликта с него отива и се връща специално изпратен от Цариградската патриаршия архимандрит, чието име не може да се установи (5, с. 148–151; 9, с. 37–38; 22, с. 563–565). Преди да замине за Цариград този архимандрит престоява от 10 до 14. 08. 1804 г. в Букурещ. Тук той би могъл да се срещне със Софроний като с познат от Света гора или като духовно лице с бивш врачански епископ. От него или лично от К. Ипсиланти епископ Софроний научава за декларираната вяроност на сръбската нация към султана и готовността ѝ да плаща данъци срещу гарантирани права (9, с. 35–40).

До средата на 1805 г. Портата продължава да възлага на Ипсиланти умиротворителни мисии, но решава да използва със същата цел и молдовския владетел Ал. Мурузи, който се включва през март. В руските дипломатически среди Мурузи, покровителят на Софрониевия внук Стефан, е приетан като доверено лице на Високата порта, имащ контакти с френския посланик в Цариград. През първите посещения на Софроний във Влашко през февруари 1802 г. той е влашки княз. Без да е необходимо мисиите да бъдат разглеждани подробно, трябва да се отбележи, че с помирителна мисия при сърбите в края на април и началото на май 1805 г. е изпратен и архимандрит Серафим от „Зографския манастир, българин по рождение, който тогава се намирал във Влашко“. Посланиците на Мурузи трябвало да се „отбият“ и при Осман Пазвантоглу „в Българско“, за да „приведат отвъддунавските българи в предишното подчинение“ (5, с. 237–238; 9, с. 96–97; 22, с. 577). От контекста на документа е ясно, че става дума за българите в съседство на Белградския санджак. Важността на тези сведения се заключава във възможността „чрез архимандрит Серафим – както пише Страшимир Димитров – политическата линия на въстанието“ да е станала достояние на Софроний.

Годините на пребиваване на Софроний във Видин и във Влашко спомагат той да придобие по-ясна представа за политическото положение на Балканите. Известни са му позициите на Пазвантоглу и опитите на Русия да му въздейства. Разглежданият период съвпада и с активната френска пропаганда в Османската империя. Но до този момент, както се вижда, Софроний ограничава своята дейност в сферата на народното образование и просвещение – бавното, но сигурно въздействие върху народността дух. На този етап неговите политически убеждения са по-скоро свързани с линията на централната власт. (Впоследствие това ще стане семейна черта на фамилията Богориди). Когато през 1808 г. руското командване вече е осъществило личен контакт със Софроний Врачански в окупираните Дунавски княжества, той ще си спомни със съжаление за началото на „мисията Замбин – Некович“ (3, с. 623–624). В документа четем, че българите нямали „дръзновение“ да изпросят руската защита – едно поради „разстоянието, а друго – поради смутните обстоятелства“, още повече, че ако турците узнаели, биха усилили своето „тиранство“. Тук Софроний, макар и твърде завоалирано, е изразил своите опасения и неверието си в успеха на такава мисия до началото на руско-турската война, когато

той се движи в средата на владетелите на Влашко и Молдова и на митрополита Доситей Филитис. И тримата са гърци, свързани с Портата и с гръцкото лоби в Цариград.

Съществува и друга страна на Софрониевото „мълчание“ до края на 1807 г. Тя се крие във въпроса, доколко врачанският епископ е приемал, че може да упълномощи Замбин и Некович от свое име пред руските правителствени среди за тяхното дело. За да се ангажира с изпращането на исканите документи, Софроний е смятал, че трябва да си осигури една по-широка подкрепа. Помощта, поради състоянието на земите отвъд Дунав, не би могла да дойде от вътрешността на Османската империя. В подаденото от март 1806 г. прошение Замбин и Некович пишат, че са се обърнали за съдействие към своите сънародници от Враца, които да доставят от „врачанския епископ нужните грамоти“.

В началото на XIX в. в Букурещ действително емигрират българи от Враца. Документът обаче ясно сочи, че става дума за съгражданите на Замбин и Некович, които се намират във Враца, в Османската империя. Опитите на двамата да се свържат именно чрез Враца със Софроний може да се обяснят, според мен, с намерението им да постигнат „удовлетворение“ според договора от 1774 г. и последвалите го други актове. Те предвиждат руска защита за християните в империята и обособяване на покровителстваните области чрез особен статут, както Влашко и Молдова. След като търсят закрила за сънародниците си отвъд Дунав, за християнските поданици на султана, Замбин и Некович съвсем естествено се обръщат към врачани. Така разбира Замбиновата идея и самият Софроний, когато подписва изпратения от него образец на пълномощно. В него четем, че Софроний упълномощава съгражданина си Йоан Афанасиевич да ходатайства „за народа наш“ от името на „всички наши единоверци от спомената нация от славянския народ“ (16, с. 49). Но това е в 1808 г.

Състоянието на българската емиграция в Букурещ до началото на руско-турската война от 1806–1812 г. не позволява нейното политическо ангажиране. Няма преки сведения, потвърждаващи съществуването на българско политическо общество в Букурещ до включването на Софроний Врачански в активна политическа дейност. „За сега за състава на комитета, както четем у В. Киселков, може да се съди само по подписите на членовете му върху писмото от 2. 08. 1813 г., с което те изказват признателност на Атанас Некович“. Както отбелязва съветският историк В. Д. Конобеев по друг повод, руските представители съобщавали „за всяко известно им събитие“ в Дунавските княжества, „дори най-незначителното“. Странно е, че те даже не намекуват за такъв комитет. Пресилено е да се твърди, че най-богатите търговци биха подкрепили дипломатическата инициатива на Замбин и Некович тогава, след като дори в 1806 г. те не се отзовават на софрониевия апел да подпомогнат отпечатването на Неделника: „Но молим ви, послушайте сега мене, смиренного архиерея, що съм от вашето българско рода, и помогнете на тая душеполезна работа“ (19, с. 506). Този интересен пасаж потвърждава, че до началото на войната Врачанският епископ не е бил много познат в Букурещ като „български архиерей“ и подсказва липсата на реална необходимост и условия за политическо организиране на българската емиграция.

Изложените разсъждения затвърждават убеждението ми, че до края на 1807 г., когато Софроний Врачански се включва в инициативата на Замбин и Некович, не може да се говори за българско дипломатическо пратеничество. Към такава датировка насочват и документите на самите съвременници. Писмото на главнокомандващия генерал Багратион до Фонтон от 21. 12. 1809 г. съдържа например незаслужено подминаваното сведение, че „българите вече (били – В. Р.) отпратили в Санкт-Петербург *около две години назад* (т.е. в 1807 г., курсивът мой – В. Р.) депутат от тяхната нация, някой си Замбин“ (14, с. 352).

Мотивите, които активизират Софроний Врачански, могат да се открият не само в осъществения личен контакт с Некович и в започналите военни действия, придружени с руска окупация на княжествата. Ето някои факти. През есента на

1807 г. молдовските боляри изразяват в свое писмо „всеобщото желание“ на двете княжества да бъдат присъединени към Русия (3, с. 78). За същото Софроний е упълномощил Иван Замбин в писмото си от януари 1808 г. В средата на тази година обаче, виждането на Софроний вече еволюира към руско покровителство. Интересен е паралелът с Обръщение на влашкото духовенство и боляри към руския император от 25. 07. 1808 г. В този документ също се иска само покровителство. Сред подписалите го членове на влашкия Диван и духовни лица личи името на „митрополита на Влахия Доситей“ (3, с. 319, 626–627).

Софроний Врачански придобива своята изключителна популярност сред българите във Влашко и в Османската империя след отпечатването на Кириакодромиона, наречен впоследствие Софроние. В Букурещ започват да го посещават много българи и да търсят съвети. В 1808 г. той е приеман според свидетелствата на руските генерали като „истински представител на българския народ“. Тази предизвикана популярност въздейства върху Софроний и подпомага идейното му еволюиране. (С оглед на темата дейността му по време на военните кампании не се разглежда хронологически последователно и подробно. Виж: 7, 10, 13.) В същото време Софроний живее на края на Букурещ и води „много уединен живот“ (4, с. 699). Срещите му с руския представител Фонтон през 1809 г. стават тайно чрез посредничеството на Манук бей, който е „прекрасно осведомен за всичко, което касае лично Софроний“. Тази интересна личност, бивш драгоман на Портата при Муртафа паша Байрактар (1808 г.), разполага със земи във Влахия и Бесарабия и е „свършено предан на Русия“ (4, с. 699–700; 14, с. 351–353). Съветският историк В. Конобеев пише, че идеята на руското командване за възвращане към българите, което да разясни, че руските войски идват да спасят християните от турска власт, е внушено именно от Манук бей. В тези разговори през декември 1809 г. Софроний заявява, че ще действа в помощ на руските войски не под свое име. Като основна причина изтъква опасността да не навреди на „своя син, намиращ се в Константинопол. За преписка със своите приятели там (т.е. в Константинопол – В. Р., курсивът мой)“ (14, с. 353), той ще използва името на белградския епископ. В историографията няма единодушие относно двойното име Софроний – Серафим. Боньо Ст. Ангелов свързва името Серафим с политическата дейност на врачанския епископ. Много е вероятно според мен определението „белградски епископ“ Софроний да използва само като формална титла, тъй като самият той никъде не се подписва „белградски епископ Серафим“.

Засега оскъдните данни не дават задоволителен отговор на въпроса за характера на контактите на Софроний в османската столица през 1809 г. Това е годината, когато той завършва превода на Амбросий Марлиан „Театрум политикум“. Според тълкуванията в историографията това преводно съчинение отразява възгледите на Софроний Врачански за просветен абсолютизъм. То е съставено неслучайно в 1809 г., когато съществува надежда за промяна (с оглед военните действия) в положението на българите. Както бе посочено, Софроний проявява интерес към това средновековно произведение още при престоя си във Видин. Може да се потърси обаче и друг подтик той да се върне към него и да завърши превода точно сега. Този подтик би могъл да се открие именно в промените в Османската империя. След детронирването на султан Селим III на 29. 05. 1807 г. управлението на султан Мустафа IV е връх на анархията. Това е времето на най-ниския султанов престиж. През юли 1808 г. с помощта на Мустафа паша Байрактар, покровителят на Манук бей, се въздига новият султан Махмуд II (1808–1839) (виж повече 6). Допустимо е според мен Софроний Врачански да е пристъпил към това съчинение и под въздействието на вътрешните събития в Османската държава.

Ако се върнем към контактите на руските главнокомандувачи Дунавската армия – генералите Багратион и Каменски, със Софроний за периода 1809–1810 г., ще открием още един интересен момент. Както е известно, това е времето на най-голя-

мото политическо активизиране на Софроний Врачански. Периодът съпада с продължителни военни кампании на руската армия и с неорганизиран от българската емиграция въоръжени надигания на българите отвъд Дунав. Запазени са две Софрониеви възвания от 1810 г. към българите за оказване подкрепа на руската армия. Известни са и предложенията на врачанския епископ за евентуална българска въоръжена подкрепа, но при гарантирана руска защита след приключването на бойните действия. Изтъкването само на тези факти оставя встрани обаче, усилията на всички руски главнокомандуващи да привлекат на своя страна българския архиепией. Ето само един пример. През декември 1809 г. генерал Багратион възлага на дипломата Фонтон да „склони на своя страна българския епископ Софроний“, който поради своя „пастирски сан“ има огромно влияние сред съотечествениците си. За целта Фонтон може да използва всичко, което счита за необходимо, за да получи от Софроний възможно по-голяма изгода за руските интереси. Подобни са наставленията до същия дипломат и от 3. 01. 1810 г. (14, с. 351–352, 355–356).

Нов етап в политическата дейност на Софроний Врачански може да се отбележи с назначаването на генерал Михаил Кутузов за главнокомандуващ Дунавската армия на 15. 03. 1811 г. Впечатлява активната намеса на Софроний в опитите за решаване на въпросите около българските бежанци в Дунавските княжества. Проектите за уреждане на неуреденото им положение стават възможно при предстоящият край на войната. Известна е политиката на предходните главнокомандуващи Багратион и Каменски за преселване на българи отвъд Дунав с идеята за християнско заселване на Южна Русия (1, с. 92; 14, с. 360–361). Генерал Кутузов се убеждава, че усилията българите да бъдат преселени в Русия „против тяхното желание“ няма да доведат до по-голям успех. Затова предлага преселените по време на военните кампании българи да се отделят в „особени колонии от поселници“, които да бъдат в разпореждане на определени от главнокомандуващия специални пристави и да не зависят от властите в княжествата (13, с. 15–20; 21, с. 260). С оглед на необходимостта от промяна в преселническата политика смятам за нужно едно уточнение. Кутузов разглежда тези особени български поселения съобразно с инструкциите за сключване на мир с Високата порта, според които новата граница трябва да бъде река Дунав. В писмо до министъра на външните работи граф Румянцев от 27. 05. 1811 г. той изрично споменава, че всички тези разпореждания няма да попречат, когато стане необходимо, „с някои принуждения“, българите да бъдат преселени там, където се окаже нужно (15, с. 400, 424). С устройването на българските преселници е натоварен статският съветник Коронели. Дадените му инструкции и някои други документи от канцеларията на главнокомандуващия Дунавската армия очертават интересни подробности.

Предвижда се българите по собствено желание да се заселват в „някогашните места на османците“ – в районите около крепостите Журжа, Браила, Турно и в Бесарабия. Съставяйки „особено общество от колониални заселници“, те ще бъдат в непосредствено разпореждане на руски офицери и няма да зависят от диваните, нито от земските управници. Както пише Кутузов, това били искания на българите, с които той, като желаел да привлече повече заселници, трябвало да се съгласи. Предвижда се и първоначално тригодишно освобождаване от плащане на земски данъци и повинности, както и възможност числото на заселниците да се увеличава с новодошли отвъд Дунав, а също и с българи, които, живеят в Княжествата отпреди 1809 г. (13, с. 260; 15, с. 3338–345, 399). За отзива на тези мерки говори фактът, че българите отвъд Дунав поискали от „българския архиепией (т.е. от Софроний – В.Р.)“ да издайства от Кутузов „писмено уверение“, че Русия няма да ги остави в ръцете на турците. Тази молба генералът тактично отклонява (15, с. 400).

На 24. 04. 1811 г. изработването на правила за устройството на посочените колонии е възложено на Коронели. В негова помощ Кутузов съставя т.нар. „Особен

комитет“, в който участват „бившият силистренски митрополит Кирил“ и намиращият се преди в Никопол, а сега във Влашко „католически епископ“ (15, с. 400).

Имаме ли основание в този „Особен комитет“ да търсим букурещкия политически кръг около Софроний Врачански? Ако подобно мнение е напълно вярно, то логично е генерал Кутузов в своите документи да споменава и името на небезизвестния нему български архиерей (15, с. 336–337; 21, с. 19). Вместо това, главнокомандуваният говори за съществуването на „партия“ сред българите, която подкрепя неговата преселническа политика. Руският генерал поддържа контакти с нейните представители. Той нарежда на Коронели да им връчи документа с даруваните привилегии за български заселници, който документ да потвърди словесно дадените им обещания (15, с. 345). (Вероятно става дума за Обръщението на Кутузов към християните от десния бряг на Дунав от 26. 04. 1811 г.) Същевременно му препоръчва да не губи време в общи разговори с намиращия се тук „български митрополит Софроний“ и със силистренския митрополит, а да състави исканите правила (15, с. 337–338). Тези сведения предполагат съществуването и на друга група сред българските бежанци с по-различни виждания. Тази втора партия сред българите вероятно е обществото около Софроний в Букурещ.

За различия между Кутузов и Софроний Врачански относно устройството на българите в Дунавските княжества и по-нататъшната им съдба красноречиво говори подадената на 29. 05. 1811 г. „Записка“. В историографията се срещат различни определения на тези искания. Интересно е мнението на Румяна Радкова, която изказва и предположение за първоизточника на този документ (17, с. 345–346). Записката, подписана от Софроний от името и по съгласието на цялото общество, цели гарантирано автономно управление на обособена област от български заселници в Дунавските княжества. В нея се иска териториално българите да бъдат обособени в една „общност“ (цитатите са по публикацията в 2, с. 35–37), която да обхваща районите „Турну, Зимнич, Слободзия, Гюргево, Браила, Галац и други места“. Допуска се към „жителите“ на тази автономна област да се включват свободно българи отвъд Дунав. А също така и онези, „които в различно време са напуснали родните си места и са се преселили в Молдова и Влахия, където се намират под различно подчинение“. Всички те ще имат „достатъчно земя за земеделие, пасене на добитък, лозарство, отглеждане на плодни дръвчета, ... и за строеж на различни предприятия и фабрики“. Предвиждат се също „еднакви права с руските търговци“, както и покровителствени мерки за развитие на българската търговия и стопанство. „Записката“ гарантира парично и материално подпомагане на обеднелите българи, „за да си построят къщи“. Обособени териториално в рамките на Руската империя посредством предвижданата за граница р. Дунав, българските църкви, училища и съдилища ще са на държавна издръжка. Същевременно ще имат изцяло български народностен състав и административна независимост от чиновниците на Влашко. И накрая, предвижда се „руска войска ... да присъедини към Руската империя и десния бряг на река Дунав“.

Анализът на петнадесетте точки в „Записката“ от 29. 05. 1811 г. показва разминаване с руските планове в степента на самостоятелност на българите. Поради стремежа на Софроний Врачански руската протекция да бъде по-скоро гаранция за автономно развитие на обособена българска област, този документ е нереализируем в тогавашните политически условия. Интересно е обаче да се отбележи, че „записката“ намира отражение в някои от последвалите руски проекти (ноември 1811 г., май 1812 г.) за подобряване положението на българските поселници във Влашко и в Бесарабия (14, с. 382–385; 21, с. 21–29; 45–46).

Предлаганите в статията тълкувания не поставят и не решават всички въпросителни около политическата дейност на Софроний Врачански. Те обаче позволяват да се направят някои констатации. Врачанският епископ започва своята активна политическа дейност в края на 1907 г. под въздействие на промените в политическите

условия вътре и вън от Османската империя. Надеждите за подобрене в положението на българите, неговата образованост и възможности за широки контакти завършват еволюцията на национално осъзнатия българин от Новото време. Достоинството, с което Софроний Врачански защитава българските интереси и неговия авторитет пред сънародниците му, заставя руския фактор в лицето на главнокомандуващите Дунавската армия да се съобразяват с него като с български представител. Но международните условия в началото на XIX в. и състоянието на българското национално освободително движение не позволяват реализация на идеите на Софроний за самостоятелно развитие на българите.

ЛИТЕРАТУРА

1. Багратион в Дунайских княжествах. Сб. документов, М., 1949.
2. Велики К., Политическата дейност на българската емиграция във Влахия в първите две десетилетия на XIX в., В: Сборници от миналото на българския народ, С., 1987.
3. Внешняя политика России XIX–начало XX в., Серия I, 1801–1812, т. IV, М., 1965.
4. Внешняя политика России XIX–начало XX в., Серия I, 1801–1812, т. V, М., 1967.
5. Вукичевић, М. Караџорђе, Историја устанка от 1806–1807 г., т. II, Б., 1912.
6. Димитров, Стр. Султан Махмуд II и краят на еничарите. С., 1993.
7. Дойнов, С. Българското националноосвободително движение 1800–1812 г., С., 1979.
8. Дойнов, С. Българите и руско-турските войни 1774–1856 г. С., 1987.
9. Достяп, И. С., В. Чубрилович. Первое сербское восстание 1804–1813 г. и Россия, т. I, М., 1980.
10. Златарски, В. Политическата роля на Софроний Врачански през руско-турската война (1806–1812), ГСУ – ИФФ, т. XIX, кн. 3.
11. Носифова, П. Една българска фанариотска фамилия (непубликуван ръкопис). 1986.
12. Капитанов, Хр. Нови данни за Софроний Врачански като емигрант в Румъния. – Език и литература, 1966, № 3.
13. Конобеев, В. Д. Русско-българские отношения 1806–1812 г. В: Из истории русско-българских отношений, М., 1958.
14. Конобеев, В. Д., Е. М. Шахотина. Из истории политических связей России с руководителями национальной-освободительного движения Болгарии в 1806–1812 г., ИИИ, 1968, т. 20.
15. Кутузов, М. И. Сб. документов, т. III (1808–1812), М., 1952.
16. Орешков, П. Няколко документа за Пазвантоглу и Софроний Врачански (1800–1812), СББАН, 1914, № 3.
17. Радкова, Р. Една хипотеза за исторически връзки между българската католическа и православна емиграция. В: 300г. Чипровско въстание, С., 1988.
18. Романски, С. Българите във Влашко и Молдова. Документи. С., 1930.
19. Софроний Врачански, Съчинения в два тома, т. II. С., 1992.
20. Таринска, Ст. Софроний Врачански, румънското общество и румънската литература. В: Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX в., С., 1980.
21. Устройство задунайских переселенцев в Бесарабии и деятельность, А. Р. Юппенского. Сб. документов, Кишинев, 1957.
22. Documente privind istoria Romaniei, т. IV, Б. 1974.
23. Durá, Nicolae. New Discoveries – on the Basis of original Documentary Materials – on the Life and Activity of Bishop Sofronij Vracanski (1739–1813) in Wallachia, His Adaptive Coutry (1802–1813). В: Bulgarian Historical Review, 1991, кн. 1, с. 29–46.